

Batı ve Doğu toplumlarının Demokrasi algısında dinin/inanç sistemlerinin yeri

Aziz Tuncer*

Fikret Çelik**

Özet

Din ve buna bağlı inanç sistemleri, özellikle Batılı toplumlar açısından Aydınlanma Çağı'na kadar maddi ve manevi her olguya karşı geliştirilen bakış açılarının yegâne temelini oluşturmuştur. Bu durum, Fransız Devrimi sonrası modernleşme teorileri içerisinde gelişen kavramların ve "halk egemenliği" nosyonunun tüm dünya topluluklarını etkilemelerine kadar sürmüştür. Halkın kendi kendisini yönetmesi ve her türlü baskıcı olarak görülen iktidar şekillerine karşı "özgürlük" ve toplumdaki bireylerin "eşit" olduklarını vaaz eden "demokrasi" olgusu tüm dünya topluluklarının inanç sistemlerini belli oranlarda etkilemiştir. Özellikle seküler ve laik devlet anlayışının geliştiği XIX. ve XX. yüzyıllarda Batılı toplumların demokrasiye bakış açısı bir hayli olumlu olmuştur. Ancak bu durumun tüm Batılı toplumları kapsayıp, kapsamadığı tartışmaya açık bir konu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra bir modernleşme olgusu ve halk egemenliğinin bir tezahürü olarak Doğu toplumlarına sunulan demokrasinin, bu toplumların inanç sistemleri içerisinde günümüz anlamında anlaşılabilirliği ve nasıl uygulanmaya çalışıldığı da halen açıklığa kavuşturulabilmiş bir durum değildir. Günümüz anlamında Batı ve Doğu toplumlarının demokrasiye karşı geliştirmiş oldukları bakış açılarının, özellikle modern dönemde, kendilerini etkileyen inanç sistemlerinin seküler anlayışlar çerçevesinde geçirmiş oldukları dönüşümlerle yakından alakalı bir durum olduğu muhakkaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, din, toplum, modernleşme, sekülerizm.

* Dr., Araştırmacı-Yazar, e-mail: mvpaziztuncer@gmail.com

** Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: akvayum@hotmail.com

The role of religion/belief systems in perception of Democracy in Western and Eastern societies

Aziz Tuncer

Fikret Çelik

Abstract

Until the Enlightenment, religion and belief systems, especially in western societies, were the sole source of every understandings related to social and moral values. There was not any significant change in this perspective till the French Revolution when new conceptions of modernity and the popular sovereignty emerged influentially. The perception of democracy based upon popular will, freedom from all kind of repressive governments and equality among citizens affected the belief system of all societies to a certain degree. In XIX. and XX. centuries during which the idea of secular state understanding became a part of political agenda and had a positive impact on western democracy. Nonetheless, the positive correlation between secularism and democracy could not be valid for all western societies. On the other hand, in the eastern societies where democracy conceived as the outcome of modernity and popular sovereignty, its role in the belief systems is still arguable. Moreover, the practices of democracy and how to implement democratic institutions in those societies is not apparent. Both in western and eastern societies, the belief systems have been affected by secularism and the content of relationship between secularism and religions is a vital factor in the formation and development of perception of democracy.

Key Words: Democracy, religion, society, modernization, secularism.

Giriş

“Çağdaş demokrasiler, uzlaşmaya varmak için aynı noktada buluşmak yerine farklılığa razı olmak gerektiğini keşfettiklerinde istikrara kavuşabilirler. İktidar ile toplum metafizik açıdan birleşince birbirlerine yaklaşmış olmazlar, aslında uygulamada bu yüzden birbirlerinden uzaklaşırlar. Tözsel ayniyet ne denli fazlaysa işlevsel farklılık da o denli fazladır. Bunun anlamı şu: Normatif bir aşkıncılıkla içi boşaltılan ötekilik, fark edilmeyen, eyleyenlerden habersiz ortaya çıkar, ancak siyaset düzeneği içinde oldukça tesirlidir. Eskiden açıkça dinsel olarak ortaya konan şeyler kolektif bağın ortasında yeniden ve bu kez işlevsel biçimde görünür” (Gauchet, 2000: 15). Demokrasinin (Eski Yunan medeniyeti içerisinde gelişen “aristokratik demokrasi” deneyimi göz ardı edilirse), modern dönemle birlikte önceleri din tarafından tanımlanan şeyleri, yeni bir bakış açısıyla ve akli ön plana çıkartan bir şekilde yeniden tanımlaması, Gauchet tarafından bu şekilde ifadesini bulmuştur.

Din olgusu özellikle aydınlanma düşüncesinin oluşmaya başladığı dönemlere kadar, bireyin tüm yaşamını ve düşüncesini etkileyen temel belirleyici olmuştur. Bu etki, kendisini siyaset alanında da göstermiş ve dinin etkisi küçük bir grubun içindeki iktidar ilişkilerini de kapsayıcı bir şekilden, tüm toplumu çevreleyen iktidar ilişkilerine kadar yaygın bir şekilde ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2003: 131). Bu bağlamda kabul edilmelidir ki, din insan varlığının çok derin ve dominant bir özelliğidir. İnsan toplumlarında dinin rolünün tartışmasız kabulü yanında, Aydınlanma gibi sürecin sonunda devlet ve onun oluşumuna bağlı gelişen düşünce kalıplarında günümüzde belirleyiciliği genel bir kabuldür. Ancak bu durum dinin toplum hayatındaki çok yönlü kalıcılığını ne kadar etkilediği ise tartışmalıdır (Monsma ve Soper, 2005: 1).

Bu şekliyle halen toplumlar için önemini koruyan bir olgu olan dinin konumu, özellikle Fransız Devrimi’nden sonra adı konan, her şeyi dünyevileştirme çabasındaki “sekülerizm” dünya anlayışından ciddi anlamda etkilenmiştir. Bu anlayışın bir taraftan devlet ile Kiliseyi birbirinden ayırdığı, bir taraftan da dinin tüm toplumsal alandan çıkartılarak bireyin özel hayatı ile sınırlandırmaya çalıştığı görülmüştür (Bader, 1999: 597). Bu yaklaşım din alanı ile diğer tüm alanlar arasında keskin bir çizginin çizilmesinin de önünü açmıştır (Elmessiri, 1997: 55).

Laiklik de genellikle bu yaklaşımdan beslenen dini ve dünyevi alan ayrımı üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Yine Fransız Devrimi’nin bir sonucu olan ulus-devletlerde resmi

din anlayışından, devletlerin resmi dinsizliği anlayışı olan, “laiklik anlayışı”na¹ geçişin büyük oranda benimsenmesiyle ortaya çıkan dönemde de hakîm düşünce olmak için mücadelesini sürdürmüştür. Özellikle Fransız Devrimi sonrası vücut bulan şekliyle laiklik bütün dini sembollerin günlük sosyal hayatın dışında tutulması ve bu sembollerin yerine laik değerlerin ihdas edilmesi üzerine kuruluydu ve bu amaca ulaşmanın en etkili yolu bireylerin bütün kültürel değerlerinden arındırılarak laik devletin eşit vatandaşları olarak kabul edilmesiydi. Anglosakson liberal ve katılımcı demokrasi anlayışı sonucunda bu ayrımın keskin hatları törpülenmiş olmasına rağmen günümüzde de dinle demokrasinin yine karşı karşıya geldiği söylenebilir.

Son yıllardaki bazı siyasal ve toplumsal gelişmeler ise özellikle çağımızın en önemli yönetim sistemi olarak görülen demokrasinin, bunun yanında bu yönetimi benimseyen idarelerin günümüz toplumlarıyla, din ilişkilerine ne kadar cevap verebildikleri sorunu gündeme getirmiştir. Bu durum demokratik yönetimlerin de toplumlara hâkim olan inanç sistemleri karşısındaki meşruiyetlerinin de yeniden değerlendirme konusu yapılmasını gerekli kılmıştır (Monsma ve Soper, 2005: 5).

Bu bakış açılarına yönelik değerlendirmelerin analiz edilmeye çalışılacağı bu metinde, günümüzde insan hayatında önemli bir yer işgal eden ve insanların genelde ulaşılmasını bir ideal olarak arzuladıkları demokrasi anlayışına karşılık dinin/inanç sistemlerinin bakışı üzerinde durulacaktır. Din kavramı içerisinde, çalışmada iki açıdan bir değerlendirmeye gidilecektir. Toplumların dini tasavvurları içerisinde demokrasinin var, olup olmayacağı konunun ana düşüncesini oluşturmakla birlikte, Batı ve Doğu toplumlarında, demokrasinin topluma atfettiği değerler adına dinin tartışılan olgularının incelenmesi ise çalışmanın diğer

¹ Modern dönemde, Fransız kökenli *laisite* kelimesinden türetilen laiklik kavramı bir olgu olarak iki şekilde gelişmiştir. Bunlardan birincisi, Fransız Devrimi’nden hemen sonraki ve “yurttaş” olgusunun oluşturulma sürecinde gündeme gelmiştir. Bu dönemde her türlü “dini ve vicdani hoşgörü, eşitlik ve tarafsızlık” anlayışının toplum genelinde sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu bir süre sonra Kilise’nin mal varlığının toplumun tüm katmanlarına dağıtıldığı ve dini kurumlar ile din adamlarının aşağılanması kadar giden süreci ifade etmiştir. Yine de bu dönemde laikliğin gelişmesinin tanımına uygun bir süreci sağladığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde laiklik, devletin bir ideolojik aygıtı olarak değil, gerçekten yukarıdaki anlamı sağlama amacı güttüğü iddia edilmektedir. İkinci gelişim sürecinde ise laikliğin bir olgu olarak Fransa’da toplumun cumhuriyet rejimi çerçevesinde eğitilmesi ile zihinsel dönüşümünün sağlanabilmesi adına, III. Cumhuriyet Dönemi’nde gerçekleştirilen yasal ve siyasal faaliyetlerin bir aracı olduğu kabul edilmektedir. Bu dönem din, din adamları ile toplumun büyük bir kısmını oluşturan dindar kesimlerin kamusal alandan tamamen silinmesine yönelik, devleti toplum karşısında güçlendiren bir süreç olmuştur. Laiklik, bu şekliyle dünya toplumları üzerinde, demokratik olduğunu iddia eden devletlerin, toplumsal dönüşüm anlamında en önemli argümanı haline getirilmiştir. Bu durum laikliğin, ilk öne sürüldüğü dönemde başkalarını suçladığı “hoşgörüsüzlüğün” aynısını sergileyebilmesi ve uyguladığı toplumların demokraside dâhil, bir çok modern yönetsel sisteme şüpheyle bakmalarında önemli neden olarak öne çıkmıştır (bkz.: T. Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laisite ‘ABD ve Fransa Arasında Bir Karşılaştırma’*, çev. Hüseyin Bal, Ömer Faruk Altıntaş, Liberte Yayınları, Ankara 2007, s. 27-30, 36-39).

bir konusunu oluşturacaktır. Çalışma bu iki noktadan hareketle ele alınacak olan bir değerlendirmeye nihayetlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Batı Toplumlarında Tarihsel Süreçte Demokrasi ile Dinin/İnanç Sistemlerinin Çeşitli Anamlarda Etkileşimi ve Çatışması

Özellikle demokrasinin evrenselliği üzerinde duranlar, modern toplumların fikirlerinin şekillenmesinde ve toplumsal kurumlarının düzenlenmesinde Batı tarihinde önemli temellerinin bulunduğu belirtmektedirler. Bu köklerin Batı medeniyetinin sosyal gelişmesiyle ki bunun içinde Protestan Kilisesinin gelişmesine ayrı bir önem atfederler ve bununla birlikte Batı medeniyetinin içinde Musevi ve Hıristiyan ahlakını da içeren kendine özgü değerleriyle ilgisi üzerinde önemle durmaktadırlar (Berger, 1999: 34).

Bununla birlikte, Hıristiyanlık IX. yüzyılda ciddi anlamda bir bölünme yaşamıştır. Bu dönemde din iki merkezli ve iki rakip dünyaya bölünmüştür. Roma'daki Papa Batı Hıristiyanlığının, Konstantinopolis (İstanbul)'teki Patrik ise Doğu Hıristiyanlığının başı olmuşlardır. Bu şekilde Hıristiyanlıkta örgütlenme, yönetim ve dogmaları farklı olan iki dini idari yapı ve bürokrasi oluşmuştur (Dursun, 1992: 55). Bu çalışmada ise konu genel olarak Batı Hıristiyanlığı referans alınarak ele alınacak ve geliştirilip, incelenilmeye çalışılacaktır.

Bu bakış açısı ile irdelendiğinde Hıristiyanlığın tarihi temellerinin etkisi olduğu gibi mezhepsel bazı farklılıklarında demokrasiye bakış açısından önemli olduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın toplum tasarımının çeşitlendirilmesi adına içerisinde en geniş perspektiflere sahip mezhebi olarak Protestanlık gösterilmektedir. Protestanlık hem yerleşik sezgicilik yerine rasyonaliteyi ön plana çıkarması hem maddi refah ile dindarlığın çelişmediği hatta birbirini desteklediği yönündeki tezi ile (Ralph C. Hancock, 1988: 690) Katolik anlayışın etkili olduğu yerleşik sosyal ve ekonomik çerçeveyi sarsmıştır. XVI. yüzyılda gelişmiş olarak kabul edilen birçok Avrupa kentinde, nüfusun gereksinimlerine göre toplumsal ve mesleki anlamda kabul edilebilecek düzeyde bir tabakalaşmanın serbest bir gelişme dönemi geçirmiş olduğu görülmekteydi. Bu kentlerde, kenti oluşturan bireylerin öncelikle ekonomide başlayan ve daha sonra sosyal alana da yayılan “geleneksellikten kurtulma, hem dini geleneğe ve hem de bütün geleneksel otoritelere başkaldırma” eğilimlerinin arkasında yoğun olarak kentli nüfusun Protestanlığı kabulünün yattığı belirtilmektedir. Bu dönemle ilgili yapılan bazı istatistikler, Protestanlığa katılmış olanların bütün nüfus içerisinde sermayenin büyük ölçüde sahibi konumuna geçmiş olduklarını göstermektedir (Weber, 1997: 30-31).

Ayrıca bu dönemin Martin Luther'in görüşlerinin yayılması anlamında erken bir dönem olduğu kabul edilirse ve özellikle Batı Avrupa'da hâkim Hıristiyanlık inancının Katoliklik olduğu görülürse, yukarıdaki bu yorumun kent toplumunun birkaç yüzyıl önceki Ortaçağ Hıristiyan toplumuyla ilgili görüşlerle bayağı bir çelişki içinde olduğu görülmektedir. Özellikle Ortaçağ'a damgasını vuran Feodal sistemin sahipleri, güçlerini tamamen Kiliseden almaktaydılar. Ancak Kilise kabul edilen bir gerçektir ki, Feodal toplumun ilk dönemlerinde ilerici ve daha özgürlükçü bir öge olarak dikkat çekmekteydi. Kilise uzunca bir dönem Roma İmparatorluğu'ndan aldığı mirası muhafaza etmişti. Kilise Ortaçağın uzun bir döneminde öğrenimi teşvik etmiş, hastaneler yaptırmış, öksüzlere sahip çıkmıştı. Bu dönemde toprağını Feodal beylere göre daha iyi işliyor, ancak hizmetlerinin çokluğu nedeniyle daha az kazanıyordu. Feodal beylerin Haçlı Seferleri'nin de etkisiyle adam bulmakta zorluk çekmelerinden ve bunun için mülklerini satmalarından veya başka nedenlerle parçalamalarından ötürü Kilise bir noktadan sonra en büyük toprak "beyi" konumuna gelmiştir. Kilise ekonomik anlamda güçlenip, zenginleştikçe toplum içindeki işlevini de kendiliğinden değiştirmiştir. Bu durumda Hıristiyan topluma feodal beylerle, Kilise'nin bakış açısını bir noktadan sonra kesiştirmiş ve aynılaştırmıştır, bir noktada da despotlaştırmıştır (Huberman, 1990: 21-22).

Bu süreçte Kilise, kendisine verilen vergileri zorunlu hale getirmiş ve dindar olarak addedilen Hıristiyanların bağışları ve o dönemde yoksul olduğu iddia edilen toplumdaki alınan sadakalarla aşırı derecede zenginleşmiş ve dönemin en güçlü "zümre" konumuna gelmiştir. Kilise zamanla bu gücünü, siyasal gücünü arttırma adına geliştirmiştir. Kilise XIII-XIV. yüzyıllara gelindiğinde zamanın en büyük mali gücü haline gelmiştir. Kilise kıtlık yıllarında senyörlere borç para ve tahıl veren bir konuma yükselmiştir. Ayrıca dönemin yegâne okur-yazar zümresi de din adamları olduğu için toplumda Kilise'nin önemi bir kat daha artmaktaydı. Kilise bunun yanında savunduğu ekonomi doktriniyle de zamanın toplumunu şekillendirmiştir. Kilise genel anlamda yoksulluğu ve toplumdaki sosyal sınıfların varlığını hoş görmüştür. Bu anlamda Kilise'ye göre insanlar bu dünyada geçiciydi, insanın asıl amacı öbür dünyadaki sonsuz mutluluğa hazır olabilmesiydi. Yoksulluğun Hıristiyanlık inancı açısından önemi ise Kilise tarafından şu şekilde açıklanıyordu: yoksulluğa isyan, zenginlere hasetle bakmak ve hele bu dünyada zenginlik tutkusuna kapılmak en büyük günah olarak kabul edilmekteydi. Çünkü insan bu dünyada kendisine atfedilen yeri ve sosyal durumu kabul etmek zorundaydı. Ancak bu inançta, toplumdaki zenginlerin de fakirlere yardım etmesi

gerektiği emredilmekteydi. Bunun yanı sıra bu yardımın karşılıksız olması gerektiğiyle, ödünç verilen paradan da faiz alınmamasının üzerinde durulmaktaydı (Göze, 1995: 66-67).

Kilise'nin en güçlü dönemini yaşadığı bu zamanlarda başlayan ve Avrupa'nın fikir dünyasında daha sonra olacak değişimlerin bir habercisi niteliğindeki Rönesans'ın, Batı insanının fikri dünyasındaki değişimde önemli bir katlısı olduğu yadsınmamaktadır. Özellikle Rönesans'ın hümanizm düşüncesinin gelişimine etkileri ve seküler dünya düşüncesinin oluşmasına sağladığı katkı, Kiliseye tam anlamıyla bir itaat etme dönemi olan bu zamanda Batılı insanların bilincindeki dönüşümde önemi büyük olmuştur. Rönesans hareketinin XIII. ve XIV. yüzyıllardaki bilim, teknoloji, estetik, sanat ve sosyal anlamdaki dönüşümleri sağlaması Ortaçağ'daki mevcut din-merkezli güç anlayışının kırılmasının bir başlangıcını oluşturduğu da söylenebilir (Lindbom, 1998: 27-28). Rönesans'ın etkili olduğu dönem sadece yukarıda sayılan alanlardaki dönüşümle kalmamış, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda da birçok değişikliğin habercisi olmuştur. Bu bağlamda özellikle kentlerde yaşanan yukarıdaki değişimin mimarları olan ve burjuvazinin oluşmasına sebep olan Batı Avrupa'da "orta sınıf"ın doğuşu da bu döneme yansımaktadır (Pirene, 1990: 162). Ayrıca bu kırılma, devlet ile Kilise, dolayısıyla da kral ve papa ile seküler ve tanrısal kavramları arasındaki bölünmenin, Ortaçağ toplumunda meydana gelen birçok "sembolik" anlam içeren bölünmelerinde bir ifadesi olarak ele alınabileceği birçok yazar tarafından belirtilmektedir (Bookchin, 1999: 232). Bazı yazarlar bu yaşananlarla toplumun bir değişim içerisine girmesinin yanı sıra yine bu zamanda Hıristiyan halk için ulaşılmaz olan incilin bazı sırlarının, Hz. İsa ilgili bazı bilgilerin de yavaş yavaş ifşa edilmeye başlandığı bildirilmektedir. Bu durum da, boyunduruğu altında olmasına rağmen dinine pek çok açıdan uzak olan Batı toplumu ile Kilise mensuplarının gerçek anlamda tanışması olarak gösterilmektedir (Duby, 1990: 153).

Batıda yukarıdaki bilinçsel dönüşüm emarelerine rağmen, Protestanlığın hakîm olarak anlatıldığı XVI. yüzyıldan en fazla iki yüzyıl öncesinde Kilise'nin Katolik prensiplerinin hakîm olduğu bir toplum görünüşü güçlü bir şekilde mevcuttu. Katoliklik inancının toplum görüşünü şekillendiren Kilise'nin toplum tasavvuru ve bu görüşleri kabul eden toplumun iki yüzyıl içinde belli dönüşümler geçirmesine neden olmuştur. Özellikle toplumun kent düzleminde geçirmiş olduğu değişimin bir sonucu olarak, daha önce toplumsal olanın bireysel üzerindeki tartışılmaz üstünlüğünün yerine her bir bireyin Tanrının bir yarası

olduğu için özel önem atfedildiği yönündeki yeni anlayış (Hancock, 1998: 687), Batı toplumunun daha sonraki yüzyıllarda demokrasiye bakışı açısından dikkate değerdir.

Katolik Dini anlayış laiklik ve Protestan anlayışın güç kazanmasıyla toplumun değerlerini belirlemedeki tekel konumunu kaybetmesine ve belli alanları terk etmesine rağmen Kilise 17 yy a kadar toplum üzerindeki nüfuzunu belli oranda korumuş ve din hala pek çok sosyal ve siyasal faaliyetin dayanak noktası olmaya devam etmiştir (Straka, 1979: 88). Dini kavramların meşruiyet kaynağı olarak var olmasının en önemli sebebi yükselen anlayış olan Protestanlığın tezlerini öne sürerken dini çerçeve içinde kalmaya gösterdiği özendir. Protestanlık inancının oluşmasına vesile olan Reform hareketi, dini bir öğreti olma boyutuyla ve yaşattığı sosyal dönüşümlerin muhtevası itibariyle, son derece karmaşık bir hareket olarak görülmektedir. Protestanlığın ortaya çıktığı alanlar, kapitalizmin en çok geliştiği İngiltere ve bağlı eyaletlerinden, daha geri düzeyde kalmış Almanya, İsveç gibi ülkelere kadar Avrupa'nın farklı bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden ötürü salt tek bir "Protestanlıktan" da bahsetmek mümkün görülmemektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa Protestanlığı da kendi içinde bölünmeler yaşamış, İngiltere Anglikan Kilisesi içerisinde örgütlenen Protestanlık, buradan da Birleşik Amerika'ya geçmiştir. Burada bazı değişimler geçiren Protestanlık günümüze kadar da kendine özgü güçlü bir demokrasi geleneği geliştiren Birleşik Amerika ideolojisini de derinden etkilemiştir (Amin, 2006: 55-57).

Yine Protestanlığın Batıda ortaya çıktığı dönemin merkezi kralların Kiliseye karşı üstünlüklerini kabul ettirmeye başladıkları döneme denk geldiği görülmektedir. Bu bağlamda gelişen Batının özellikle din-devlet ilişkileri sisteminde de maddi ve manevi, kutsal ile dünyevi olanın, din ile siyasetin farkı açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Batıda geleneksel olan "Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya" görüşü, farklı anlayışlarla beslenerek bu dönemde yine hâkim olmaya başlamıştır. Laikliğin evrensel ve rasyonel dinin ise özel ve irrasyonel olduğu yönündeki anlayış gittikçe güçlenmiştir (Fokas, 2010: 163). Bu anlayış yönetimlerin kilise üzerindeki güçlerini arttırmaları için oldukça geniş imkânlar sunmaktaydı ki, bu dönemde yönetimde merkeziyetçi yapıları tesis etmek isteyen krallar ciddi anlamda piskoposlar ve papalar üzerinde sıkı bir denetim oluşturmaya başlamışlardır (Ferrari, 2002: 27). Kilise ile merkeziyetçi krallar arasındaki bu iktidar mücadelesinin sonuçlarından biri, Katolik inancının toplum üzerindeki baskın etkisinin zayıflaması ile Protestanlığın birçok anlamda yükselişe geçebilmesinin önünü açılmış olmasıdır.

Bazı yazarlar, özellikle yukarıda Weber'in üzerinde durduğu din ve geleneksel otoriteden kurtulma anlamında elde edilen başarıları, Avrupa tarihinde Protestanlıkla ilişkisini ve bu dönemde güçlenen merkezi krallıkların Kilise üzerindeki hâkimiyetini yadsımamışlardır. Ancak bunun genel bir dinsel güç karşısında elde edilen bağımsızlık sahibi olabilmeden ziyade, günümüzdeki laikleşen Batı toplumlarının bu merhalede geçirmiş oldukları “zorunlu” bir dönüşüm olarak açıklamaya çalışarak konuyu basitleştirmeye çalışmışlardır. Bu görüşte Avrupa'nın uzunca bir dönem dinsel birliğini temsil eden Katolik ülkelerin, bir noktadan sonra Roma Kilisesi'nin egemenliğinden kurtulmuş bir kamu alanı oluşturabilmek amacıyla, siyasal iktidarların iradeleri doğrultusunda hareket etmelerinin önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Kilise'nin devletten, siyasal çerçevelerin toplumsal çerçevelerden, kamunun özelden ayrılmasının tamamen bu çatışmaya göre şekillendiği bu dönem de diğer yandan da insan hakları gibi daha önce Hıristiyanlık öğretilerinden beslenen kavramlar bu köklerinden kopararak doğal hukuk anlayışı üzerinden laiklik ekseninde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır (Freeman, 2004: 399). Bunun karşısında Protestan olarak nitelendirilen topraklarda “dünyevileşen” bir Avrupa oluşmuştu, buralarda da ulusal düzlemde gelişen Kiliselerde Roma Kilisesi'nden tamamen kopmak adına sürekli bu kamusal alana kaymışlardır. Böyle bir durumda da din ile çeşitli kolektif etkinlik alanlarının ortak olarak yaşadığı bir değişime tanık olunmuştur. Bu durum gelenek ile modernlik arasındaki parçalanmalarla aynı biçimde Kilise ve devleti ayırmıştır. Bu hareketler, dinseliliğin içten içe kemirilmesiyle sürmüştür. Bu durumda resmi anlamda dinin yerinin değişmediği, ancak tavırları belirleyebilmedeki yeteneğini yavaş yavaş yitirmeye başladığı iddia edilmiştir (Gauchet, 2000: 16-17). Bu görüşe göre, din artık sadece sosyal faaliyetleri anlamlandıran nihai çerçeve olma özelliğini kaybetmeğe başladığı gibi bireylerin hayatlarını adadıkları biricik sadakat kaynağı olmaktan çıkmak üzereyken, Herberg' in deyimiyle artık din işlevsel olma (1962: 142) konumunu da kaybederek sembolik bir konuma geçiş aşamasına gelmiştir.

Bu olaylar yaşanırken, Habsburg İmparatorluğu içerisinde Katoliklik ile Protestanlık inançlarının varlığını tanıyan ve 1555 yılında yapılan “Absburg Barışı” ile devletlerin kendi egemenlik alanları içerisinde dinlerini seçebilme hakkının kabul edilmesiyle de Kilise'nin büyük bir hegemonyasının daha Avrupa adına ortadan kalktığı görülmüştür (Shils, 2002: 86-87). Bu noktadan sonra, başta yönetim yapıları olmak üzere hayatın belli alanları kilisenin kontrolünden arındırıldıktan sonra laiklik anlayışı doğrultusunda şekillendirilmeye başlanmıştır ki bu önceki dönemlerin hâkim değeri olan dinin yönetimi yönlendiren değerler

manzumesinin dışında tutulması anlamına gelmektedir (Shiner, 1965: 283). Başka bir anlatımla Herberg' in dile getirdiği gibi din yönlendirici bir değer olmaktan çok laiklik temelinde şekillenen yeni anlayışın sembolik unsurlarından birine dönüşmeye başlamıştır (Yinger, 1967: 19).

Bu bağlamda Batıda dinin etkisinin gittikçe aşındığı bu dönemde bazı farklı öncelikleri vurgulayan yeni argümanlar belirmiştir. Geleneksel ve dini motifler çerçevesi dışına çıkmadan ifade edilmesine özen gösterilen bu argümanlar demokrasinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. “Mutlak iktidarın sınırlandırılması” ve “bireyin özgürleşmesi” ile iktidarın bir öznesi haline gelebilmesiyle birlikte, siyasi kararların alınmasına katılması şeklinde de ifade edilebilecek olan bu argümanlar günümüz demokrasi teorilerinin temel unsurları olmayı sürdürmektedir (Yılmaz, 2000: 95).

Bu şekilde bir gelişme süreci içerisinde ele alınabilecek demokrasi, yukarıdaki bazı bölümlerde belirtildiği şekliyle dinin ortaya koyduğu bazı kavramları, belirleme veya yeniden tanımlama süreçleri geçirmiştir (Vernon, 1975: 492). Bu sürecin yönetimi prenlere bırakan Westfalia anlaşması bir başlangıç noktası olarak ne kadar önemliyse bireylerin özgür ve eşit haklarla doğduğunu ve dini temellerle bu özgürlüğe herhangi bir sınırlama getirilemeyeceğini vurgulayan Evrensel insan hakları beyannamesi de sürecin devamlılığı açısından o kadar önemlidir (Kallen, 1965: 149). Dinin belirleyiciliğinin sürekli azaldığı bu süreçte, “özgürlük”, “eşitlik” ve “mülkiyet” üçlüsünün demokrasi çerçevesi içinde doğal olarak birbirleriyle uyumlu bir tamamlayıcılık içereceği kabul edilmiştir. Batıda dinin bir noktadan sonra toplum tasavvurunun işlemez hale gelişindeki temel problemi de bu gibi görünmektedir. Günümüze kadar ki yaygın görüşte olduğu gibi Protestanlık inancının yeşermesiyle, toplum yaşamına giren “piyasa” kavramının doğuşu, birçok ekonomik ve sosyal olayın burada cereyan etmesiyle birlikte, demokrasinin oluşmasına zemin hazırlayan kentlerin burjuva ideolojisi de bu süreçlerin genel bir sonucu olarak belirmeye başlamıştır (Amin, 2006: 15).

Bu şekilde gelişen ve yayılan Protestanlık, ayrıca ortaya atmış olduğu günümüzün çağdaş kültürünün temel öğelerinden olan “meslek” kavramı üzerindeki tartışmaların dini bir boyutu aşışın bir göstergesi olarak ele alarak, bunu bile Kilise'nin tahakkümünden arınmanın bir şekli olarak ele alabilmiştir ve “akla” dayandırmıştır. Ancak Protestanlık bunu yaparken, geliştirmiş olduğu düşüncelerin Hıristiyanlık inancının bir yansıması olarak ele alınması gerektiği üzerinde ise oldukça özen göstermiştir (Weber, 1997: 158). İdeolojik olarak

nitelendirilebilecek olan bu bakış açısı, sadece Kilise'nin Batı toplumu üzerindeki tahakkümünü kırmakla kalmamış, günümüz dünyasına geliş sürecinde demokratik hakların kadın ve erkekler olarak tüm insanları içeren genişleme sürecinde ele alınmıştır. Bu durum ise Kilise'nin toplumda bireyleri konumlandırması dâhil birçok düşüncesini derinden sarsmıştır (Amin, 2006: 16). Protestanlık inancının etkileri özellikle hâkim olduğu ülkelerde, rahiplerin bir sınıf olmaktan çıkarak burjuvaziyle kaynaşmasına vesile olmuştur. Bu nedenle Protestanlığın Batı toplumunun önemli bir kısmının üzerindeki en önemli etkilerinden birinin de dini bürokrasiyi bitirmiş olması olarak belirtilmektedir (Dursun, 1992: 64).

Ayrıca Batıda Protestanlığın gelişmesiyle, Kilise ve devlet ile bunun yanı sıra din ve siyasetin birbirinden ciddi anlamda ayrılması, siyasetin yüceltilmesini, bir noktadan sonra da demokrasinin kabul görmesini kolaylaştırmıştır (Gauchet, 2000: 10). Bu gelişim sürecinde, günümüz anlamında demokrasinin bir yönetim biçimi olarak benimsenmesi önündeki engellerin kalkmasıyla genel anlamda Batı dünyası ve toplumu açısından önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık inancına sahip ülke ve toplumların, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılda göstermiş olduğu felsefi, toplumsal ve siyasal değişimlerle, hatta devrimlerle dinsel ve bundan doğan siyasal baskılara karşı direnme konusunda daha güvenilir bir kurumsal ve doktriner bir temel oluşturmuş (Huntington, 1996: 71). Bu temel bir de Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olan modernleşme görüşünün Batıda oluşmasıyla da kaynaşınca demokrasinin dini dışarıda bırakan bir düzlemde yaygınlaşmasına yardımcı olduğu bir görüş olarak sunulabilmektedir (Yılmaz, 2003: 132-134).

Demokrasinin, Hıristiyan inancındaki toplumlarda gelişmesinde, özellikle Protestanlık inancının Hıristiyan toplumunda meydana getirmiş olduğu değişim ve sarsıntının etkisi çok güçlü olmuştur. Ancak bu durumun Batı dünyasında tamamen hâkim olduğu Avrupa ülkeleri ile İsa ve Locke'ın öğretileri arasında bir çelişkinin görülmediği Amerika Birleşik Devletleri (Hancock, 1988: 686) hariç, dünyanın diğer Hıristiyan toplumları ile özellikle Güney Avrupa toplumlarında ne derecede etkili olduğu 1960'lı yıllara kadar tartışmalı bir durum olarak görülmektedir. Bu öngörü özellikle Katolik inancının modernlikle olan sorunlarında da ortaya çıkmaktadır. Demokrasi de modernlikte olduğu gibi genel anlamda Protestanlık inancının gelişmiş olduğu yerlerde daha kolay kabul edilmişti. Ancak Katolik inancının toplumun büyük bir kesimini kapsadığı devrimin ülkesi Fransa'da bile uzunca bir süre modernlik ve demokrasinin "kaba bir ideolojik tasarım" olarak kaldığı belirtilmektedir (Touraine, 2000: 338).

Bu süreçte özellikle Katolik inancının hâkim olduğu bölgelerdeki dönüşüm, Protestanlık inancının hâkim olduğu ülkelerdeki dini dönüşüme göre oldukça yavaş olmuş, hatta bu toplumların devletlerinde, Protestanlık inancının hâkim olduğu toplumların üzerinde hâkimiyetleri olan devletlerdeki “laik” dönüşümün eseri bile görülememiştir. Katolik ülkelerin demokrasiye ve buna bağlı olarak özgür düşüncenin hakîm olabildiği toplumlara dönüşebilmeleri, toplumsal dönüşüm ile değil, bu ülkelerdeki Kiliselerin bu konulara karşı değişen fikirleriyle mümkün olmuştur. Çünkü Kilise Katolik inancın hakîm olduğu toplumlarda daima olarak, yerel kurulu düzenlerle, büyük toprak sahipleriyle ve otoriter olarak adlandırılacak iktidar ile güçlü bir ilişki içerisinde olmuştur. Ancak 1960’lı yıllarda Kiliselerin bu konulardaki fikirleri değişmiştir. Kilise içindeki ciddi değişimler², Hıristiyan toplumu içinde hemen hemen en güçlü sosyal kurum olma yapısını bu güne kadar korumayı başaran Kiliseyi, Katolik ülkelerde o dönemki mevcut diktatörlük rejimlerine karşı muhalefet konumuna getirmiştir. Bu rejimlerin uzunca yıllar dinden almış oldukları desteğin sona ermesi, bu ülkelerdeki cılız ve demokrasi yanlısı muhalefetin seslerini yükseltmelerine vesile olmuştur. Bu durum bu ülke halkları için demokrasi adına önemli olarak algılansa da Kilise’nin siyasal iktidarın değişimi anlamındaki fikri değişimi bir siyasal olgu olarak önemli olmuştur (Huntington, 1996: 73-74).

Bu değişimler genel anlamda iki düzeyde gerçekleşmiştir. Bu değişimin ilkinin Papa XXIII. John’un başlattığı belirtilmektedir. Papa, kendi bazı şahsi görüşlerinden dolayı Katolik Kilisesi’ndeki değişim ihtiyacına dikkat çekmiştir. Yine Papanın toplantıya çağırdığı, 1962-1965 yılları arasında uzunca bir süre devam eden “II. Vatikan Konseyi”ndeki tartışmalar ve alınan kararlar Katolik inancının hakim olduğu toplumlar ve ülkeler için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur.³ Bu konsey özellikle demokrasi adına önemli olarak sayılabilecek, sosyal değişimin genel anlamda meşruluğunu ve din adamları dışındakilerin de ortak hareketlerde bulunabilmelerinin gerekliliği ile birey haklarının önemi üzerinde vurgularda bulunmuştur (Huntington, 1996: 74). Bundan başka Kilise’nin ahlaki bir duruş olarak ülkenin siyasal düzeninde de yargılarda bulunmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu konseyden

² Katolik Kilisesindeki değişikliklerle ilgili olarak bazı yazarlar, XIX. yüzyıla indirilebilecek birkaç faktörü açıklamaktadırlar. Bunlara göre, Protestan inancın yaygın olduğu Amerika Birleşik Devletleri’nin dini politikalarının ve bu ülkedeki bazı piskoposların Vatikan üzerindeki etkileri önemlidir. Bu etkilerin dünyayı etkileyen demokrasi dalgalarının yoğunluğu ile ilgili olduğu gibi, bu dalgalardan etkilenen ülkelerdeki Kiliselerinde bu etkiden kendilerini alıkoyamamalarının da etkin olduğu düşünülmektedir (bkz.: Huntington, “Üçüncü Dalga”, s. 74).

³ II. Vatikan Konseyi’nin özellikle Katolik Hıristiyan dünyasında siyasal ve sosyal anlamda meydana getirdiği değişimlerle ilgili geniş bilgi için bkz.: Jean François Mayer, “II. Vatikan Konsili’nden Sonra Hıristiyan Dünyasındaki Yeni Temayüller ve Gelişmeler”, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 9 (2000/2), s. 75-112.

sonra Kilise, halkın siyasal yönetime katılmasına katkı amacıyla ve halk ile ruhban sınıfının bir arada bulunabilecekleri alanlar oluşturulabilmesi için bazı faaliyetler içerisine girmiştir. Özellikle mevcut ülke düzenlerindeki bazı sosyal ve ekonomik eşitsizlikler üzerinde de durmaya başlamış ve zaman zaman devletin üst kademeleriyle fikri çatışmalara varan ayrışmalara gitmişlerdir. Hatta konularının devletler nezdinde belirlenmesine yönelik protokoller bile imzalayabilmişlerdir (İban, 2002: 75-76).

Komünizm'in dini toplumun dışında tutmaya çalışan görüşlerine karşı, yine bu dönemde geliştirilen Kilise politikalarında Kilise'nin bir tercih yapması durumunda demokrasi ile komünizm arasındaki tercihi "soğuk savaş" döneminde demokrasi lehinde kullanması da dikkate değer bir duruma işaret etmektedir. Hatta Kiliseler özellikle 1990'lara kadar otoriter bir ideoloji olarak komünizmin yayılması endişesiyle Batıdaki demokratik idareleri yoğun bir şekilde de desteklemişlerdir (Huntington, 1996: 75-76). Kiliseler kendilerine ait medya araçlarıyla otoriter idarelere karşı savaş açmıştır. Özellikle II. John Paul'un Papalığı döneminde uluslararası boyutta gezilere çıkmaya başlamışlar ve bu gezilerde genelde Katolik olan toplumların ağırlıklı olduğu ancak, otoriter yönetimlerin hakîm olduğu devletlere gidilmesine önem verilmiştir. Bu ülkelerdeki ziyaretlerinde Papalar genelde insan hakları ve demokratikleşme süreçlerinin önemi üzerinde durmuşlardır (Huntington, 1996: 79). Bu bağlamda Hıristiyanlık tarihi içerisinde din ve siyaset arasındaki ilişkilerin, kurumsal düzeyde ele alınmasında Kilise ile devlet arasındaki ilişkilerin belirlenmesindeki en önemli aktör olduğu görülmektedir. Bu durum da bir din kurumu olan Kilise'nin Batı toplumları üzerindeki etkisinin merkezi bir mahiyette yer aldığını göstermektedir. Bu etki de Kilise'nin Batı toplumları için siyasal alanı da belirleyen bir kurum olarak hala görülebilmesine ve rol almasına zemin hazırlamıştır (Canatan, 1997: 85).

Batı toplumları için bu kadar önemli bir işlev gördüğü kabul edilen Kilise, son 30-40 yıllık icraatlarıyla, bir toplum tasavvuru olarak ciddi anlamda bir değişimin içerisine girmiştir. Kilise, Protestanlık inancının gelişerek, özellikle Katolik Kilise'sinin gücüne yapmış olduğu büyük darbe nedeniyle ve Aydınlanma düşüncesinin "akla" atfettiği çok önemli referanslar ile Batı Hıristiyan toplumunda kaybetmiş olduğu itibarını yeniden kazanmaya çalışmaktadır. Ayrıca Kilise'nin itibar kaybında Hıristiyanlık dininin ilk şekline yoğun atıflarda bulunarak "eşitlik" ve "mal ve mülkiyet hakkına" güçlü vurgular yapan Protestanlık inancının önemli etkilerini bertaraf etme adına giriştiği mücadelede, eşitlik ve özgürlük gibi iki büyük argüman ile hareket eden bir yönetim biçimi olarak görülen demokrasiyle "ittifak" içinde harekete

geçmesi büyük bir dönüşüm olarak görülmüştür. Ancak burada önemli gözükten durum, Kilise'nin topluma bakışının değişmesinin toplumun geçirmiş olduğu dönüşümle paralel olması ve Kilise'nin toplumu şekillendirme sürecinin dinin topluma olan bakışının yeniden şekillenmesi şeklinde bir "ters" olgunun gerçekleşmesidir.

II. Bir Modernleşme Olgusu Olarak Demokrasinin Doğu Toplumlarında Kabulü ve Bu Toplumların Dinleri/İnanç Sistemleri İçerisinde Demokratik Değerlerin Konumu

Özellikle Asya ve Ortadoğu toplumları açısından, Batı'daki gibi kısmen homojen sayılabilecek bir inanç sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Batı'da Hıristiyanlığın belli türevleri bu toplumlar adına hâkim inanç sistemlerini oluştururken, Doğu'da ise dini ve inanç sistemleri bağlamında, bir çok yönden birbirlerinden oldukça farklı oldukları görülebilecek olunan parçalı bir toplumsal yapıdan bahsetmek daha doğrudur. Bu nedenle Doğu toplumlarının demokrasiyle ilgili olarak bir bakış açısının olup, olmadığına ya da homojen bir toplumsal yapıya göre çeşitlilik gösteren demokrasi algılarından bahsetmek daha karmaşık bir iştir. Bu zorluklar sebebiyle, Doğu toplumlarının inanç sistemleri bağlamında demokrasiye ilişkin düşüncelerin değerlendirilebilmesi için bu anlamda çerçevenin daraltılması çalışmanın kapsamının belli bir sınırdan tutulabilmesi adına daha uygun gibi görülmektedir.

Bu bağlamda, Kitabî ve ilahi bir din olan İslam ve diğeri ise genel olarak bir öğreti olarak nitelendirilse de Konfüçyusluk olarak nitelendirilebilir görülmektedir. Konfüçyusluk, önemli bir Doğu inanç öğretisi olarak kabul edilen Budizm'in Çin toplumu merkezi alındığında genel olarak birbirlerini tamamlayan bir inanç sistemi olarak da görülmektedir. Ayrıca Konfüçyusluk, Kore, Vietnam, Singapur, Tayvan ve Japonya'daki türevleriyle incelenmeye koşulları anlamında en dünyevi Doğu inanç sistemi olarak da görülebilmektedir. Bu koşullar, toplumun devlete olan bağlılığı, hakların devletçe verilmesini kabul ve toplumsal ahenk ile uyum olarak da açıklanabilmiştir (Huntington, 1996). Bu nedenle bu çalışmada İslam ile birlikte Doğu toplumlarının demokrasi algısına yönelik analizler için Konfüçyusluk genel olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

İslam ve Konfüçyusluk haricinde, Hint toplumunun kültürel belirleyici ögesi olarak da belirtilen Hinduizm inancı da Doğu toplumların içerisinde zaman zaman önemli bir din olarak görülebilmektedir (Berger, 1999: 36). Bu şekilde ele alınabilecek olan inanç sistemlerinin hâkim olduğu Doğu toplumlarında demokrasinin, toplum tasavvurlarında nasıl bir yere

oturtulabileceğinin Batıdaki serüveniyle aynı doğrultuda değerlendirilmesinin zorluğu, aşağıdaki tartışma alanları ele alındığında kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Batıda kökleri Rönesans hareketine ve Reform hareketlerine kadar indirgenebilecek olan demokrasi kültürünün temelleri, dünyanın merkezinin de XVIII. yüzyılla birlikte, işin içerisine aydınlanmanın “aklı” insanın ve toplumsal düşüncenin merkezine almasıyla gelişen “modernite” kavramıyla güçlendirilmiştir. Bu şekilde Modern Batı’nın kurulmasıyla birlikte, Avrupa dışındaki toplumlar yeni bir tarihi sürecin içerisine girmiştir. Bu süreçte bu toplumlar isteseler de, istemeseler de Avrupa’nın doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkisine girmişlerdir (Türköne, 1994: 59-60). Bu etki öyle yoğun olmuştur ki İslam medeniyeti ile tüm diğer eski medeniyetlerinin de tüm temel parametrelerinin modern Batı medeniyetinin etkisi altında ciddi bir çözülme ve şekillendirilme sürecine girmişlerdir. Ancak bu durum aynı zamanda İslam medeniyetinin ve Doğu topluluklarının da içinde bulunduğu geleneksel dünya kültürlerinin kendileri için hayati özellikleri kökleriyle, sömürgecilik ile yükselen yeni ekonomik sistemlerin Batılı *Leviathan* tarafından yaratılan tüm politik ve ekonomik kurumlar arasındaki çatışmayı da kaçınılmaz kılmıştır (Davutoğlu, 2002: 4).

Bu şekilde olumsuzluklarıyla birlikte dile getirilen süreçte, Batıdan gelen modern araçların, kurumların ve en önemlisi düşüncelerin, Doğu toplumları ve özellikle İslam inancına sahip toplumlar üzerinde birçok yönden yeni bir atılım süreci oluşturmuş olduğu da bazı yazarlar tarafından yadsınamayacak bir gerçek olarak belirtilmektedir. XIX. yüzyılın sonunda, modernleşmenin bir fikir olarak Müslüman toplumlar üzerinde görülmeye başlanmasıyla, İslamiyet düşüncesinin yeniden güçlenmeye başlamasında bu sürecin etkisi olduğu öne sürülmektedir. Bu meyanda modernleşmenin İslam toplumu üzerinde yol açtığı en büyük etkinin, matbaanın yaygınlaşması neticesinde İslam kültürünün bu yolla yeniden atılım gücüne kavuştuğu iddiası örnek olarak gösterilmektedir (Türköne, 1994: 61-62).

Bu argümanların yanı sıra Batıda demokrasinin de yerleşmesine yardımcı olan modernleşmeci paradigma, özellikle XX. yüzyılın başında tamamen tek gerçeklikmiş gibi görünmüştür. Fakat XX. yüzyıl boyunca özellikle Batının kendi içinde yaşamış olduğu bazı çalkantılar dolayısıyla birçok öngörünün doğru çıkmadığı görülmüştür. Bilimsel, teknik, sınaî ve ekonomik süreçler, bütün toplumların insan hayatının tüm argümanları ile türdeşleşen bir dünyaya yol açmamıştır. XXI. yüzyıla girdiğimiz son yıllarda dünyadaki küreselleşmenin de büyük bir hızla yol almasına rağmen, kültürler, dinler ve birçok değer sistemi açısından

farklılıkların sona ermeyeceği açık olarak görülmektedir (Tezel ve Schönbohm, 2004: 8). Bu da, demokrasinin de Batıda olduğu gibi diğer toplumlarda aynı şekilde bir değerlendirmeyle daha uzunca bir süre ele alınmayacağını gösteren bir kanıt olarak görülebilir.

Doğu toplumlarında, Batı toplumlarının özellikle Aydınlanma Çağı'ndan sonra dini referansları uzunca bir süre "rafa" kaldırmış oldukları bir dönemde, demokrasiyi uygulamaya koyabilmeleri düşünüldüğünde ne olacağı tartışmalı bir durumdur. Ancak birkaç doğulu toplum haricinde doğu toplumlarında, günümüz itibarıyla Batılı normlar ile biçimlendirilmiş bir demokrasi geleneğini uygulamaya koymak hususunda bir çaba olmadığı görülmüştür. Özellikle birçok yazar tarafından Konfüçyüsçü ve Müslüman toplumlarının, özellikle de kendi değerleriyle, gelenekleri yönünde yönetimlere sahip olanlarının, demokratik gelişme için aşılabilir engelleri olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu engellerin ne kadar ciddi kanaatlere de dayandığı yine bu yazarlarca dile getirilmektedir (Huntington, 1996: 304). Bu konuda en çok gündeme getirilen ve tarihin büyük İslam devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecindeki gelişmelerdir. Bir demokrasi olmadığı genel kabul olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendi kendilerini yönetebilme adına ayrılan toplumların bu süreçte yaşadıkları savaşlar ile geçirmiş oldukları zihinsel dönüşüm yıkıcı bir çok tabloyu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı'dan ayrılarak veya Osmanlı'nın yıkılışından sonra Batılı modern değerlerin vaaz edilerek kurulduğu kendi ulusal devletlerini kuran toplumlar, daha sonra demokrasinin elzem yapıtaşları olan dini, vicdani, insani hürriyetlerin yaşatılması konusunda siyasi ve hukuki yönden daha geriye gitmesine kadar varan uygulamalara yol açmışlardır. Bu şekildeki yeni devletler (özellikle, Batılı modern değerler kapsamında laikliğin benimsendiği ifade edilen Türkiye), toplumların her türlü kültürel, ahlaki ve dini değerleriyle çatışan anlayışları uygulamaktan geri durmamışlardır. Bu durum din ve vicdan hürriyetinin daralmasıyla sonuçlanan modern ve Batılı olduğu ileri sürülen bir süreçte cereyan etmiştir (Yılmaz, 2005: 4).

Özellikle İslam dininin yayıldığı alanlardan Arap bölgesi olarak kabul edilen Ortadoğu'da, sosyal ve siyasal yaşamın tüm alanlarına günümüzde de dinin damgasını vurduğu görülmektedir. Çok güçlü bir vurguyla, burada İslam'ın her konuda hakîm bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Bu konuda Batılı gözlemcilerin birçoğu bu büyük vurgu dolayısıyla Batılılaşmanın bir argümanı olarak düşündükleri modernitenin ve demokrasinin, İslam'ın varlığına uyum sağlamaları gerektiğini ancak kendi toplumlarındaki bu iki değer destekleyicisi olan "laiklik" in fiilen uygulamayacağını belirtmektedirler. Laikliğin demokrasi

ile bir arada bu toplumlarda uygulama alanının dar olabileceğini, bu nedenlerle de bu bölgeyi olduğu gibi kabul etmenin en doğru yaklaşım olacağına hemfikirdirler (Amin, 2006: 95).

Bununla birlikte özellikle çeşitli versiyonlarıyla Konfüçyusluk'un hakîm olduğu Uzakdoğu toplumları, bazı yazarlarca çağdaşlaşma olarak nitelendirilen birçok varsayımın önemli bir deneme yeri olduğu iddia edilmektedir. Asya'nın büyük bir bölümünde çağdaşlaşma ile Batı tecrübesinin basit olmayan bir uygulanmasına çalışıldığı da yine bu yazarlarca iddia edilmektedir. Bu tecrübenin belirgin bir merkezi Japonya olarak görülmektedir. Asya'nın özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen ekonomileriyle dikkat çeken bazı ülkeleri de bu anlamda ele alınmaktadır. Ancak bu toplumların, Batı toplumlarında yaşanan "bireyselleşme" olgusunu tarihlerinde yaşadıkları bir dönem bulunmamaktadır. Buna rağmen bu tipteki devletler belli seviyelerde demokrasi denemelerinde bulunmuşlardır. Japonya ve Hindu inancının hâkim olduğu Hindistan bu konuda demokrasinin temel değerleri açısından, en önemli uygulamalar olarak görülmektedir (Berger, 1999: 36).

Geleneksel anlamda Konfüçyusluk'un Çin'deki uygulaması ile türevlerinin uygulandığı Japonya ve Uzakdoğu toplumları bireye karşı gruba, genel anlamda özgürlüğe karşı otoriteye ve bireyin haklarına karşılık ödevlerine önem vermişlerdir. Konfüçyüsçü toplumlarda hiçbir zaman devlete karşı bir "haklar geleneği" yerleşmemiştir. Hatta Batı toplumlarında görülen, en azından Ortaçağ kent devirlerindeki bazı toplumsal hak ve hürriyetler anlamındaki haklara bile rastlandığı söylenememektedir. Bu toplumlarda bireylerin hakları denebilecek olgular, sadece devletin gelenekleriyle oluşturmuş olduğu ve bireylerin kullanabilecekleri iktidarın belli kısımlarını denetleyebilmeleriydi. Bu toplumlarda düzenin devamı ve hiyerarşiye saygı, temel değerler olarak görülmektedir. Bu arada iktidar dolayısıyla, devlet bir öğretinin niteliğinde birbiriyle kaynaşmış olarak ele alınmıştır. Özellikle Çin'deki Konfüçyusluk uygulamasında tamamen manevi olanla maddi olanı ve kutsalla, kutsal olmayanı ayıran bir düşünce bulunmamaktadır. Bu durumda da Batılı anlamda "laiklik" uygulamasının bir demokraside nasıl işleyebileceği de büyük bir sorunu oluşturabilecektir. Ayrıca siyasal iktidar hiçbir din anlayışında olmayan bir şekilde Konfüçyusluk'ta korunmuştur. Buna göre, iktidar ahlak ile aynı şey olarak ele alındığı için, iktidarı da demokrasi teorisi içinde sınırlamak için meşru bir yol mevcut bulunmamaktadır (Huntington, 1996: 295).

Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Konfüçyusluk inancına sahip ülkelerdeki demokrasi deneyimlerinin alt yapısına da bakılabilir. Uygulama olarak Uzakdoğu

toplumlarında günümüzden önceki yıllarda uzun sayılabilecek bir sürede sadece iki ülkede demokrasi deneyiminin olduğu görülmektedir. Bu iki ülke, Japonya ve Filipinler'dir. Her iki ülke demokrasisi de yine bir Batılı ülkenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki ülkede, II. Dünya Savaşı'ndan beri Birleşik Amerika'nın "hamiliği" söz konusudur. Üstelik Filipinler'de Konfüçyusluk'un etkileri XX. yüzyıldaki bazı gelişmeler neticesinde kaybolmuştur (Huntington, 1996: 296). Japonya'da ise özellikle XIX. yüzyıl sonuna tekabül eden "Meici" döneminden sonra Konfüçyusluk yeniden yorumlanmış, köylülerin Japon "restorasyon" hareketi içerisinde önemli bir rol oynamaları sırasındaki geçirmiş oldukları zihinsel dönüşüm, bir şekilde yerli kültürle kaynaştırılarak kendine özgü bir toplum tasavvuru ortaya çıkartılmıştır (Moore, 2003: 299).

Günümüzde Çin'in elli yıla varan komünizm deneyiminden sonra, Çinli birçok yazar dinin ülkenin gelişmesine katkısı üzerinde özellikle durmaktadırlar. Bu yazarlar, dinlerini bir hoşgörü öğretisi olarak görmekte, diğer dinlerin ve düşüncelerin Çin'de rahatlıkla dile getirilebilmesi ile yaşayabilmesinin garantisi olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca bu dinin, ülkelerinin ekonomik zenginliğinin artmasındaki, dış dünyaya açılmasını kolaylaştırmasındaki ve en önemlisi toplumlarının modern bir topluma ulaşmasındaki yolu açacağını hararetle savunmaktadırlar (Pingye, 2002: 67-69). Ancak bu görüşlerin hiçbirinin bir "demokrasi" deneyimine ulaşmaya veya demokrasinin teorik argümanları olan "eşitlik" ve "özgürlük" anlayışına varabilmeye dair bir düşünceyi barındırmadığı görülmektedir.

Hint toplumlarının günümüzde var olan demokrasi deneyimlerinin, Konfüçyusluk'un hakîm olduğu toplumların aksine geliştiği kabul edilebilir. Ancak Hint toplumuna hakîm olan Hinduizm inancı da aynen Konfüçyusluk'ta olduğu gibi aynı düşünsel dünyanın ürünleri gibidirler. Hinduizm'de insanı bireyselleştiren çabalardan ve kişiyi ön plana çıkaran görüşlerden ziyade, tüm nesne ve fenomenlere yaptıkları "bütünleştirme" görüşü ön plana çıkmaktadır. Bu inançtan dolayı da bir gerçeklik olarak "teklik" anlayışı Hinduizm'e hakîmdir (Capra, 1991: 153-154).

Konfüçyusluk inancına sahip topluluklarda bütünleşmeye yatkın tek bir kültüre sahip olma durumu, demokrasinin kabulünde zorluklar yaşanabilmesine neden olabilmektedir. Ancak Hint toplumundaki "teklik" tezahürü, Konfüçyusluk'la aynı altyapıya sahip olmalarına rağmen, farklı bir bakış açısı ile Hint toplumunun dil ve kültür olarak yüzlerce alt bölümlenmeyle karşı karşıya olmasından ötürü demokrasiyi kolaylaştırmış olabileceği olarak

görülebilir. Çünkü Hint toplumu tarih boyunca siyasal anlamda bir bütünleşmeyi başaramamıştır. Ancak Birleşik Krallık'tan bağımsızlığını aldıktan sonra, hemen siyasal açıdan yönetim deneyimine demokrasi rejimiyle başlaması ve günümüze kadar da bunu dünyanın “en kalabalık demokrasisi” adını alarak sürdürebilmesi bu durumun bir göstergesi olarak görülebilir (Chatterjee, 2002: 37). Ayrıca Hindistan demokrasi teorileri adına birçok yazar tarafından, ayrı uygarlıklara sahip toplumların bir ortak şemsiye olarak demokrasinin altında ve özellikle “barış” içerisinde yaşamaları adına bir “model” olarak gösterilebilmektedir (Tezel ve Schönbohm, 2004: 72).

Müslüman toplumlarda demokrasi tasavvurlarına gelinecek olursa, özellikle siyasal sonuçlar oluşturabilecek İslami hareketlerin genelde bütünleşmeci denilen ve ruhani iktidar ile maddi olarak nitelendirilebilecek iktidarı yeniden birleştirmeye ve dolayısıyla dinle siyasal birleştirmeye çalışan, bir Batı karşıtlığı olarak, modernleşmeye karşıt hareketler oldukları genel bir kabuldür. Ancak bu hareketlerin o toplumlardaki rolleri dinsel içerikleri ile açıklanabileceği gibi genel itibariyle bu ülkelerin içinde buldukları çeşitli ulusal hareketlerle de açıklanabilmektedir. Yine de İslam dini, ilke olarak maddi iktidarla ruhani iktidarı ayırmamasını, tarihsel bir süreçten ziyade her şeyin ötesinde bir anlayışla ve aşkın bir düşünce olarak ele aldığı görülmektedir (Touraine, 2004: 250). Böylece toplumsal düzenin bir kutsamasına varan İslam inancında da demokrasinin iktidarı sınırlandırma adına meşruluk kazanmasının zorluğu da Batılı anlamda ortada duran bir sorun olarak belirtilebilir.

Bu konuyla ilgili olarak Müslüman aydınların demokrasiyle ilgili olarak İslam dininin bakış açısını yansıtan fikirleri de önemli olarak görülebilir. Cavit İkbâl'e göre, İslam devletinde insanlara “mutlak bir egemenlik” verilemez. Bu nedenle de mutlak otorite de devlet başkanına veya bir parlamentoya devredilemez. Mutlak egemenlik ve otorite Allah'a aittir. İslam devletindeki işlerliği olan tek ilke de “İslam hukukunun” üstünlüğü ilkesidir. Burada insanlar tarafından oluşturulmuş meclis tipi yapılanmaların (meclis-i şura gibi) işlevi, İslam hukukuna uygun hareketlerin yapılıp, yapılmadığını kontrol etme adına danışma niteliğinde ve toplum adına yaşanan güne dönük “ikincil yasalar”ın ortaya konması şeklinde olabilir (İkbâl, 1989: 281).

İslam ülkelerindeki bu aşkın görüşlerin yanı sıra, ülkeden ülkeye geçişse de Fas'tan, Afganistan'a kadar olan coğrafyada (Basra Körfezi'nin Arap Yarımadası tarafı hariç), genelde uygulanmasa da demokratik temayüllerin gelişmesinin bir sonucu olarak görülebilecek laik

düşüncenin gelişim potansiyeli olduğu birçok yazar tarafından kabul edilmektedir. Söz konusu bölgelerdeki asıl sorunun ise buralardaki siyasal geleneğin, demokrasinin argümanlarından ziyade, Fransız Devrimi, Rus Devrimi ve “salt” akılcı Aydınlanma Felsefesi’nin insanların bilincine yerleşmesi olarak görülebilir. Bu nedenle de bu bölgelerde hükmeden yönetici sınıfın esinlendiği siyasal düşüncelerin ve dönüşümlerin arkasında bir tür “aydın despotluk” olduğu iddia edilebilmektedir (Amin, 2006: 98-99).

İslam dünyasında bu nedenlerden ötürü, Konfüçyusluk’un egemen olduğu toplumlarındaki demokrasi denemelerinin aksine bir şekilde, “aydın despotizmi”nin arka planının doldurulabileceği “modernist denemeler”in veya “deneyler”in demokrasinin de gelişimi adına geliştirildikleri iddialarıyla ortaya atılmaları tesadüf eseri olmadığı da söylenebilmektedir. Çünkü demokratik temayüllerden ziyade, modern görüşlerin ve onların bir yansıması olarak modern bir olgu olan “küreselleşme”nin bu toplumlarda etkilerinin görüldüğü muhakkaktır. Söz konusu çalışmalar İslam toplumlarındaki orta sınıfların bir özlemi olarak ortaya çıkmışlardır. Bazı yazarlar tarafından “burjuva demokrasisi” olarak tanımlanan bu denemeler, gerçek anlamların da modernist, laiklikten yana, fakat çok düşük düzeyde de demokratik evrimi gerçekleştirmeyi amaçlayan denemeler olarak görülmektedir (Amin, 2006: 99).

Bazı yazarlar ise demokrasinin İslam’a uygunluğu açısından referans olarak alınabilecek bir ipucunu aramaya çalışmaktadırlar. Demokrasinin İslam’ın siyasal kavramlarına yeni bir ek olarak görülebilmesinin olgusal gerçekliği çerçevesinde, İslam dünyasında bir yenilik olarak demokrasinin fark edilip edilemeyeceğinin üzerinde durmak gerektiğini belirtmektedirler. İslamiyet için tamamen yeni sayılabilecek bu kavramla, küreselleşme bağlamında ve kendi medeniyetlerinin kültürel çağdaşlığın etkisine maruz kalması ile tanışmaları sağlanabilmektedir. Özellikle ilk liberal görüşlere sahip Müslümanlar, demokrasiyi kucaklamak ve bunu İslam dini ile bağdaştırabilmek yönünde bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Özellikle de XIX. yüzyılın sonlarında artan, İslam toplumlarına ve topraklarına Batılı güçler tarafından yapılan sömürgeleştirme amaçlı saldırılardan sonra, Avrupa tüm değerleriyle birçok Müslüman aydın tarafından olumsuz eleştirilere hedef olmuştur. Ancak yine de Müslüman aydınlar XX. yüzyılın başından itibaren İslam ve kültürel modernliğin uzlaştırılması adına yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu çabaların demokrasinin İslam toplumlarında olumlu yankılar bulmasında da payı büyük olmuştur (Tezel ve Schönbohm, 2004: 73-74).

Bu aydınlar içinde ele alınabilecek Osmanlı'nın son dönemlerinde fikir iklimini önemli oranda etkileyen “Yeni Osmanlı” teorisyenlerinin de bu anlamda çabaları görülmüştür. Yeni Osmanlılar, başarısızlıkla sonuçlanan Avrupa'nın siyasi kurumlarının “en iyi”lerinin alınarak, İslami bir temele oturtma girişimleri bu modernleşme çabaları içerisinde düşünülebilecek hareketler olarak dikkat çekicidir (Mardin, 2002: 442). Ancak İslam Müslüman toplumlar açısından “sosyal entegrasyon iletişimin en temel gücü olduğu için”, modern demokrasinin doğal gelişim süreci içerisinde ele alınan deneyimlerin istikrarlı bir şekilde ilerlediği söylenemez. Çünkü Batılı değerlerle kendilerini geliştiren seküler bürokratik/siyasal elitlerin çabalarıyla, popüler olarak ele alınan İslami kültürel ve sosyal güçler arasındaki gerilimin İslam toplumlarında kaçınılmaz olarak yaşandığı ifade edilmektedir (Davutoğlu, 2002: 32).

Ayrıca sömürgeleşme hareketleri sonrasında demokratikleşme çabası ve tecrübesi olan birçok İslam ülkesi ortaya çıkmıştır. Türkiye bu ülkeler arasında ilk olması ve öncü bir yapıya sahip olması ile dikkat çekmektedir. Ancak bu İslam dünyasının büyük bir kısmını kapsayan Arap dünyasında yönetim biçimi anlamında pek bir yankı bulamamıştır. Birçok Arap ülkesinde demokratikleşmenin ciddi emareleri görülmesine rağmen, Arap dünyasında Batılı demokratik teorinin uygulama alanının temsili anlamında bir tek demokratik ülkenin olmadığı görülmektedir (Tezel ve Schönbohm, 2004: 76). Çünkü yaşanan bir çok gelişme ve modern Batılı değerlerle toplum gelişimini öngören İslam dünyasındaki yönetici elitler, kurmaya çalıştıkları modern ulus temeline dayalı ulus-devlet anlayışları içerisinde seküler resmi ideoloji ile toplumun İslami kültürel temelleriyle, bir yandan da totalitarizm ile demokrasi arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda resmi devlet ideolojileri meşrulaştırmak için İslam ile demokrasinin bir arada var olamayacağı gibi düşünceyle ulus-devlet ideallerini gerçekleştirecek fikirleri uygulamaya koymaya girişmişlerdir (Davutoğlu, 2002: 32).

Arap ülkeleri adına 1943-1975 yılları arasında yaşamış olduğu deneyimle Lübnan, farklı bir örnek olarak nitelendirilmektedir. Lübnan, büyük çoğunluğunu Arapların oluşturduğu, ancak devletin anayasasında yer alan on yediden fazla dini grup veya cemaatin bulunduğu bir ülkedir. Lübnan, kurulduğu 1943'ten 1975 yılına kadar, çeşitli politik tutumlara sahip olan dini liderlerin egemen olduğu değişken bir siyasi yapıyla yönetilmiştir. Bu yapı, bu dönem boyunca siyasi demokrasi ve ifade özgürlüğünü güçlendiren bir siyasi yaşamı Lübnanlılara sağlamıştır. Ancak bu yapı, gruplar arasında sebepleri büyük oranda dış kaynaklı olduğu düşünülen bazı nedenlerle, 1975 yılında çıkan ve on beş yıl süren iç savaş ile bozulmuştur. İç

savaş bittikten sonra Lübnan toplumu tekrar bir demokratik yapıyı oluşturmaya çalışmıştır (Daher, 2002: 136-140). Ancak Lübnan’da istenen demokratik siyasi sistemin günümüzde hâlâ sağlanabilmiş olduğu söylenememektedir.

Buna rağmen Batılı birçok yazar İslam’ın demokrasiye elverişli olup olmadığı konusunda olumlu referanslara ulaşabildiklerini dile getirmektedirler. Bu yazarlara göre, eşitlik ve insan iradesine dayalı görüşler, İslamiyet’te temel argümanlar olarak dikkat çekicidir. İslamiyet’le ilgili önemli araştırmaları bulunan Ernest Gellner’e göre, İslam’ın yüksek kültür biçiminin içinde var olan tek tanrıcılık, yönetim ahlâkı, bireysellik, püritenizm, aracılık ve hiyerarşiye karşı eşitlikçi bir husumet anlayışı, kutsal metinlere olan bağlılık ile büyü gibi olgulara atfettiği olumsuzluk gibi görüşleri modernlik ve modernleşmenin gerçekleriyle uyumluluk göstermesi nedeniyle birçok yönden demokrasinin asgâri düzeyde kabulü için yeterli bir alt yapıyı göstermektedir (Huntington, 1996: 301). Ayrıca İslam dünyasını ve doğulu toplumlarını kapsamlı şekilde inceleyen John Esposito’nun şu şekilde bir tespiti dile getirebilecek konuma geldiği görülmektedir:

Toplumlar gibi dinlerde değişir. Benzer olarak uygarlıklar da yekpare ve durağan değildir. Yeni düşünceler bir uygarlıkta (Çinli, Avrupalı ya da İslami) ortaya çıkmış, daha sonra yayılmış ve başkalarının benimsenip geliştirilmiştir. Bilimin, teknolojinin, felsefenin ve ahlakın, nihai olarak sabit sınırları yoktur. Tek bir halkın, uygarlığın ya da dinin tekelinde değillerdir. Bugün tersine dönmüş bir süreçte, bilim ve teknoloji transferiyle modern demokratikleşme ve çoğulculuk düşüncelerinin yayılımının Batı’dan İslam dünyasına ve ötesine doğru olduğunu görüyoruz ... (Esposito, 2003: 152-153).

Doğu toplumlarının dini tasavvurlarının yukarıda verilmeye çalışıldığı biçimiyle, demokrasiye uygun olup olmadıkları, Batılı yazarlar kadar bu dine mensup birçok yazar tarafından da tartışılmaktadır. Ancak görülen odur ki Doğu toplumlarının, bir yönetim biçimi olarak demokrasiyi Batıdan “ithal” eder bir şekilde almış olmaları buradaki temel problemdir. Çünkü Doğu dinlerinde, özellikle de İslamiyet içerisinde demokrasiyle örtüşen birçok argümanın olduğu bazı yazarlar tarafından dile getirilmekte ve bunun tartışılır bir durum olmasının da yadırgandığı görülebilmektedir (Arslan, 1995: 51-58).

Sonuç ve Değerlendirme

Yukarıdaki çalışma toplumların demokrasiye karşı olan bakış açısının/açılarının dini yönelişleri çerçevesinde bir tahlili anlamında değerlendirilebilecek argümanları inceleme

konusu yaparak, bu konudaki çeşitli görüşlerin tartışılmasına yönelik geliştirilmiştir. Bu şekilde ele alınabilecek olan çalışmada, Batılı ve Doğulu toplumlardaki hâkim dini inançların, bu toplumlar üzerinde demokrasinin bir düşünce olarak tanınması ile bir uygulama olarak hayata geçirilebilmesi üzerinde durulmuştur.

Bu yapılırken iki ayrı bölümde, iki farklı yöntem izlenmeye çalışılmıştır. Bunun nedeni ise Batının bir icadı olarak günümüze gelen “demokrasi” olgusu, Batıda dinin ve toplumun geçirmiş olduğu bir süreç içerisinde kendine yer bulmasının “doğal” bir sonuç olduğu kabulüne dayanmaktadır. Doğuda ise dinin ve toplumun “demokrasi” olgusu karşısında geçirmiş olduğu bir evre, tarihsel anlamda ancak XIX. yüzyıl sonu ile XX. Yüzyıl başına rastlayabilmektedir. Bu da demokrasinin, yine Batının bir icadı olan “modernleşme”nin bir sonucu olduğuyla ve doğu toplumlarına intibak edebilmesinin yaşadığı tarihsel süreçle açıklanabilmektedir. Çünkü Doğu toplumları, geçirmiş oldukları tarihi süreçte bir evrimleşme neticesinde demokrasiyle muhatap olmamışlar, ancak Batıdan “ithal” ettikleri modern düşünceler ve değerlerin üzerine demokrasinin bir düşünce olarak inşası ile hazır olarak almışlardır. Bunun doğal sonucu da Doğu toplumları adına demokrasinin düşünce ve fiilen işleyebilmesinin aksaması ile bu toplumların sahip oldukları dini inançların demokrasiye uygun olup olmadıklarının günümüzde dahi tartışılır halde bulunması olmuştur.

Batı toplumlarının büyük bir kesiminde demokrasinin gelişmesi için, Hıristiyanlık inancının merkezi devletler ile gücünün kırılmasına ve bir örgütlenme olarak Kilise'nin dogmatik düşüncelerinde revizyona ihtiyaç duyulmuştur. Hıristiyanlığın Katolik inancı, bu süreçte Kilise özelinde önce merkezi devletlerin bir ölçüde boyunduruğuna girmiş, sonra da mezhepsel anlamda yaşadığı kırılmayla ikiye bölünmüştür. Yeni çıkan mezhep, yani Protestanlık, Aydınlatma düşüncesinin oluşması için gerekli olan “pozitivist düşünce” iklimini Batıda beslemiş, aynı zamanda bir ideoloji olarak “modernleşme”yi üretmiş ve bir yönetim biçimi olarak da “demokrasi”yi icat etmiştir.

Doğu toplumları ise tarihi bir süreç olarak yukarıdaki anlatılmaya çalışılan bu serüveni yaşamamışlardır. Yani Batının bu geçirmiş olduğu değişimlerin yaşanabileceği toplumsal ve dinsel dönüşüm Doğu toplumları özelinde aynı şekilde cevap bulamamıştır. Doğu toplumları, Batı'daki teknolojik ve düşünsel anlamdaki modernleşme neticesinde, önce Batının gerisinde kalmışlar, sonra Batı toplumlarının sömürgeleşme hareketiyle büyük oranda özgürlüklerini kaybetmişler ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak, özellikle de toplumlarının yeniden

yapılandırılması adına bir “proje” olarak demokrasiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durum Fareed Zakaria tarafından ekonomik anlamdan, yönetim anlayışına, oradan da yaşam biçimlerinin şekillendirmesine kadar giden bir “kültürün demokratlaştırılması” adına yapılan dönüşümler olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Zakaria’ya göre bu durum, teknoloji ve enformasyonun da demokratikleştiği bir çağda görece olarak değerlendirilmesinde fayda görülen bir gelişme olarak nitelendirilmesinde fayda görülen bir süreçtir (Zakaria, 2007: 14-15).

Bir gerçekte vardır ki yukarıda açıklanmaya çalışılan gelişmelere karşılık, Doğu dinlerine mensup toplumların, bu duruma toplumun daha iyi yaşaması, daha özgür düşünebilmesi adına bakamamalarından dolayı, Doğu’da Batı’daki anlamda demokrasinin uygulanmadığı görülmüştür/görülmektedir. Buna mukabil, Batı toplumları içinde de özellikle Katolik mezhebine sahip birçok ulusun da demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak seçip, istikrarlı bir toplumsal düzene kavuşmaları çok eski bir olgu olmadığı bir gerçektir. Katolik birçok toplumun demokrasiyi ciddi anlamda benimseyebilmeleri için 1965’te sona eren “II. Vatikan Konseyi”ndeki tartışmalar ve alınan kararların demokrasi adına oluşturduğu olumlu havayı beklmeleri gerekmiştir. Ayrıca bu çalışmada bir tercih olarak üzerinde durulmayan Ortodoks Hıristiyanlık inancına sahip toplumların bir kaçı hariç, tarihsel süreçte Batının yaşadığı düzeyde, bir demokrasi geleneğinin olup olmadığı da tartışma götürür bir konu olarak ortada durmaktadır.

Sonuç olarak, demokrasinin Batı ve Doğu dinlerindeki bakış açılarıyla değerlendirilebilmesinin, ancak bu dinlerin geçirmiş oldukları tarihsel süreç ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Batı toplumlarının büyük bir kısmının uzun bir tarihsel süreç içerisinde bir “dönüşme” ile bir demokrasi geleneği oluşturabildikleri görülmüştür. Doğu toplumlarına ise demokrasi, bu toplumlara “örnek” bir yönetim biçimi olarak gösterilmiştir, yani bir “proje” olarak sunulmuştur. Bu çıkış noktasıyla, Batı ve Doğu’da dinin toplum tasavvurlarında demokrasiye biçtikleri yerin de bu nispette bir değişiklik arz etmesi doğal bir sonuç olarak görülebilecek bir durum olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynaklar

- Amin, S. (2006), *Modernite, Demokrasi ve Din 'Kültüralizmlerin Eleştirisi'*, çev. Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı Yayını, Ankara.
- Arslan, A. (1995), *İslam Demokrasi Türkiye*, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- Bader, V. (1999), "Religious Pluralism: Secularism or Priority for Democracy?", *Political Theory*, Vol.: 27, No: 5, pp. 597-633.
- Berger, P. L. (1999), "Günümüz Dünyasında Demokrasi", çev. Cevdet Akyan, *Sosyal ve Siyasal Teori 'Seçme Yazılar'*, Atilla Yayla (haz.), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bookchin, M. (1999), *Kentsiz Kentleşme 'Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü'*, çev. Burak Özyalçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Canatan, K. (1997), *Din ve Laiklik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Capra, F. (1991), *Fiziğin Tao'su*, çev. Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul.
- Chatterjee, P. (2002), *Ulus ve Parçaları*, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Daher, M. (2002), "Ortadoğu'da Din-Devlet İlişkilerinde Bir Model Olarak Lübnan Devleti", *Dünyada Din-Devlet İlişkileri*, Cemal Uşşak(haz.), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2002), "İslam Dünyasının Siyasî Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon", *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12., ss. 1-50.
- Duby, G. (1990), *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dursun, D. (1992), *Din Bürokrasisi 'Yapısı, Konumu ve Gelişimi'*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Elmessiri, A. M. (1997), "Daha Kapsamlı ve Açıklayıcı Bir Sekülerizm Paradigmasına Doğru: Modernite, İçkinlik ve Çözülme İlişkisi Üzerine Bir Çalışma", çev. Metin Eker, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3., ss. 55-92.
- Esposito, J. L. (2003), *Kutsal Olmayan Savaş*, çev. Nuray Yılmaz-Ertan Yılmaz, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Ferrari, S. (2002), "Din-Devlet İlişkilerinde Katolik Model: İtalya", *Dünyada Din-Devlet İlişkileri*, Cemal Uşşak (haz.), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Fokas, E. (2010) "Secularism and Secularity: Contemporary International Perspectives", *Culture and Religion*, Vol.: 11: 2, pp. 163-169.
- Freeman, M. (2004), "The Problem of Secularism in Human Rights Theory", *Human Rights Quarterly*, Vol.: 26, No: 2, pp. 375-400.
- Gauchet M. (2000), *Demokrasi İçinde Din 'Laikliğin Gelişimi'*, çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara.
- Göze, A. (1995), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Gunn, T. J. (2007), *Din Özgürlüğü ve Laisite 'ABD ve Fransa Arasında Bir Karşılaştırma'*, çev. Hüseyin Bal, Ömer Faruk Altıntaş, Liberte Yayınları, Ankara.
- Hancock R. C. (1988), "Religion and the Limits of Limited Government" *The Review of Politics*, Fiftieth Anniversary Issue: Religion and Politics Vol. 50, No. 4, pp. 682-703
- Herberg, W. (1962), "Religion in a Secularized Society: The New Shape of Religion in America (Lecture I)", *Review of Religious Research*, Vol.: 3, No: 4, pp. 145-158.
- Huberman, L. (1990), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Huntington, S. P. (1996), *Üçüncü Dalga 'Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma'*, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara.

- Tuncer, A., Çelik, F. (2011). Batı ve Doğu toplumlarının Demokrasi algısında dinin/inanç sistemlerinin yeri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* [Bağlantıda]. 8:1. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>
-
- İban, İ. (2002), “İspanya ve Portekizde’de Din-Devlet İlişkileri”, *Dünyada Din-Devlet İlişkileri*, Cemal Uşşak (haz.), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İkbâl, C. (1989), “Demokrasi ve Çağdaş İslam Devleti”, çeviren: Erol Çatalbaş, *Güçlenen İslam’ın Yankıları*, John Esposito (haz.), Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Kallen, H. M. (1965), “Secularism as the Common Religion of a Free Society”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.: 4, No: 2 pp. 145-151.
- Lindbom, T. (1998), *Demokrasi Miti*, çev. Ömer Baldık, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2002), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mayer, J. F. (2000), “II. Vatikan Konsili’nden Sonra Hristiyan Dünyasındaki Yeni Temayüller ve Gelişmeler”, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, ss. 75-112.
- Monisma, s. V. J. ve Soper C. (2005), *Çoğulculuğun Meydan Okuması ‘Beş Demokraside Kilise ve Devlet’*, çev. Bilal Sambur, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- Moore, B. (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- Novak, M. (2000), “Democracy Unsafe, Compared to What? The Totalitarian Impulse of Contemporary Liberals”, *The Review of Politics*, Vol.: 62, No: 1, Christianity and Politics: Millennial Issue II, pp. 31-35.
- Pingye, L. (2002), “Çinde Dinlerin Durumu, Özellikleri ve Büyüyen Eğilimleri”, *Dünyada Din-Devlet İlişkileri*, Cemal Uşşak(haz.), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Pirenne, H. (1990), *Ortaçağ Kentleri ‘Kökenleri ve Ticaretin Canlanması’*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Shiner, L. (1965), “Toward a Theology of Secularization”, *The Journal of Religion*, Vol.: 45, No: 4, pp. 279-295.
- Shils, E. (2002), “Merkez ve Çevre”, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 70, ss. 86-94.
- Tezel, Y. S. ve Schönbohm W. (2004), *Dünya, İslamiyet, Demokrasi*, Kadim Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (2000), *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, YKY Cogito Yayınları, İstanbul.
- (2004), *Demokrasi Nedir?*, çev. Olcay Kunal, YKY Cogito Yayınları, İstanbul.
- Türköne, M. (1994), *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınevi, Ankara.
- Vernon, R. (1975), “The Secular Political Culture: Three Views”, *The Review of Politics*, Vol.: 37, No. 4, pp. 490-512.
- Weber, M. (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul.
- Yılmaz, A. (2000), *Modern Demokrasi ‘Gelişimi ve Sorunları’*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (2003), *Çağdaş Siyasal Akımlar ‘Modern Demokraside Yeni Arayışlar’*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, M. (2005), “Din ve Vicdan Hürriyeti Laikliğe Aykırı mıdır?”, *Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti ‘Çeşitlilik, Çoğulculuk, Barış’*, Murat Yılmaz (der.), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.
- Yinger J. M. (1967), “Pluralism, Religion, and Secularism”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.: 6, No: 1, pp. 17-28.
- Zakaria, F. (2007), *Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünyada İlliberal Demokrasi*, çev. Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı, Kırmızı Yayınları, İstanbul.